

gyengéd, jótévője a szegényeknek, a köző előmozdításában az élen halad, elismeri az Istent, a vallást és a vallási kötelességeket teljesíti.⁹

A keresztény nevelőnek, Mária-kongregációnak kötelessége volt, hogy a társadalom, a haza és az egyház számára hajthatatlan, megtörhetetlen jellemeket neveljen. Mindezeket csak a valláson keresztül tartotta megvalósíthatónak, mely célhoz a kitartás, a buzgóság és az apostolkodás erénye juttathatja el az embert.

Halminé dr. Bartó Anna

Illés-napi hagyományok Temerinben

Illés próféta kultusza, mely *Bálint Sándor* szerint Árpád-kori szakrális népéletünk bizánci jellegű öröksége,¹ Temerinben a XIX. sz. második felében virágzott fel. Több, egymásnak némileg ellentmondó szóbeli és írásos adat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Temerinben Illés napja 1853-tól vagy 1854-től, de legkésőbb 1876-tól kezdve számít fogadalmi ünnepnek és munkatilalmi napnak, noha ez utóbbi minden valószínűség szerint sokkalta korábbi eredetű. (Az 1930-as évek jugoszláviai magyar sajtójában – amelynek Illés-napra vonatkozó publikációiról még lesz szó – a legtöbbször emlegetett évszám 1854.) A fogadalmi ünnep megülésének okául mind az írásos források, mind a szájhagyomány különféle természeti katasztrófákat (szárazságot, szélvihart, dögvészt) neveznek meg. Mindez valószínűleg hiteles tényeken alapul, hiszen a július 20-a körüli napok időjárása végtelenen szeszélyes, a meteorológusok tudnák megmondani, miért, azonban nem nehéz felfedeznünk bizonyos motívumokat és párhuzamokat a bibliai Királyok Könyvének Illés-életrajzával. Illés Izrael Istene nevében szárazságot bocsát az országra Acháb és Jezabel Baal-kultuszán fölgerjedve („ezekben az években ne hulljon se harmat, se eső, csak az én szavamra”), később pedig, midőn a Kármel hegyén összemérte erejét Baal 450 prófétájával, könyörgésére „tűz hullott az Úrtól”, ezt követően pedig „nemsokára elsötétedett az ég a viharfellegektől, és hatalmas záporosó eset”.² Az 1930-as évek újságírója a maga kissé fellengzős modorában így festi elénk a múlt századi csapásokat.

„Nyolcvannégy éve, hogy e napon megáll a munka a legnagyobb dologidőben, mert így fogadták meg az ősök. Így fogadták meg akkor, amikor a Teremtő kifürkészhetetlen akarata három egymást követő évben egyik csapást a másik után mérte a községre és lakóira. A 49-es évi „nagy szaladás” után visszatérők úszkös romokat, csonka templomokat találtak a virágzó község helyén. Nagy szorgalommal láttak a romok eltakarításához, a szántókon burjánzó embermagasságú bozót kiirtásához. Felépültek az új hajlékok, gulya és ménes legelt a legelőkön, újraéledt a község. De 1851-ben a különböző vidékekről összeterelt állatállományt megtizedelte a dögvész, alig maradt néhány állat. A rákövetkező évben aszály pusztított és olyannyira tönkretette a termést, hogy a népnek kivétel nélkül messze más határokon kellett munkát vállalni, hogy némi vetőmaghoz, kevés kenyérhez jusson. (...) De nem teljesültek a remények, 1853-ban Illés napján oly irtó vihar száguldott végig a községen és a határon, amely mindent elpusztított. Az órák hosszat tartó jégverés letarolt mindent. Nemcsak a termést semmisítette meg, hanem irtó kárt tett a jószágállományban is. Az aprójószágokat agyonsújtotta, de lovakat és szarvasmarhákat is. Az irtó erejű vihar fákat tépett, tetőket vitt el, a szabadon talált boglyákat, szekereket felborította. A jégesőtől kicsépett kvéket más határba vitte.”³

Az Illés-napi viharokról természetesen számtalan történet gyűjthető a szájhagyomány alapján is. Illést az idősebbek „Isten ostorának”, a villámlást „Isten büntetésének tartják”. Az

⁹Mária-kongregáció 1908. 2. sz. 7–11. old.

¹*Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium II., Bp., 1977. 62–68. old.

²Lásd a Biblia Királyok Könyvét. Itt jegyzendő meg, hogy a bibliai „tüzes szekér” motívuma is el a helyi szájhagyományban, s az Illés próféta tiszteletére felszentelt festmény is a tüzes szekeres mennybemenetelt ábrázolja.

³Temerini Újság, 1937. VII. 8.

Illés próféta a tüzes szekéren. Skrabány Endre kádármester, naív művész olajfestménye a temerini Szent Rozália-templomban

égzörgést Illés tüzes szekereinek tulajdonítják, akárcsak a délszlávság körében. Temerinben is él még az a hiedelem, hogy a villám okozta tüzet csak tejjel lehet eloltani, s az is, hogy a tej vonzza a villámot. „Ha zörgött az ég, oszt fejtek Sörös öregapámék, akkó a kötő alá tették a zsetárt, mert a tej húzza a villámot.”

A névnapját kereső Illés hiedelemmondája Temerinben is ismert. „Mindég azt mondták, hogy kérdezi az Illés az Úr Jézust, hogy mikor van az ő nevenapja. Vót, hogy hát nem mondta még neki. Vót, hogy aszonta, mos má emüt. De néha eltalálta pont azokat a napokat Illés, akkor megjelént irtó nagy viharral, széllé.”⁵ Göcseji magyar és Mura-vidéki szlovén párhuzamaiban Illés Istent faggatja, egyes szerb vidékeken „testvérét”, Ognjena Mariját (július 17-én ünneplik a pravoszlávok) a nevenapja felől. A szerb mitológiai szótár magyarázata szerint Ognjena Mariját azért ünneplik, hogy el ne árulja Sveti Ilijának, mikor van a nevenapja.⁶ Többnyire azonban a munkatilalom megsértése miatt állt bosszút Illés a helyi hiedelemtörténetek szerint legalábbis, illetve azért, mert nem ünnepelték meg méltó módon a napját. Ennek párhuzamait is megtalálhatni a Balkánon. *Tihomir Dordević* szerint az égzengés és villámlás elhárításának bevett módja a szerbek körében bizonyos ünnepek megülése, ezek közé tartozik Ilindan is (a régi naptár szerint július 20-án, az új szerint augusztus 2-án).⁷ Itt jegyzendő meg, hogy a temerini nép nemcsak július 20-át (a magyar Illést), de augusztus másodikát is aggódva várja, még napjainkban is.⁸ Egyik helyi hiedelemtörténet szerint Illés azért jelent meg egymás után több évben is a temerini határban, mert: „Nem tartották még a napját, még csak még nem jelént. Hát a szenték bárhun mutatkoznak. Ő ijen vihar formában mutatkozott. Figyelmezteti a népeket, hogy a szent napokat még muszáj tartani.”⁹ Úgy tartják, hogy Illés napjára is érvényes az igazság: „aki vasárnap gyüt, nem az eteti még, vagyis, aki dolgozik Illés-napon, az könnyen pórul jár. Vót egy hold muhar a goszpodincai határba. Még én fi(j)tal vótam, huszonnyóc-harminc éves. Le köllött kaszáni. És egy nap egy embér egy hold muhart nehezen bír lékaszáni, ha nagyon jó a muhar. Most eltökétem, hogy Illés napja előtt lékaszálom. Megfenytem két kaszát, kikalapáltam, hogy ne köjjön vele kint veszönni. Mer Illés napján, ha valaki ment ki a határba, azt lébécsüték. Nem nézték jó szemmel. Hát én nem megyek ki Illés napján, hanem majd előtte. És mi történt? Nem bírtam lékaszáni, mer rámsötétédett. De maradt egyóra(j)i munka. Kint hattam a kaszákat a kukoricába. Mikó kezdett viranni, megint ott vótam biciklivel. Elvégeztem az egyóra(j)i munkát, hát most szárad az én muharom. A kaszát mégin kint hattam a kukorica közt, hogy né lássák Temerinbe, hogy én vótam kinn dógozni. Még is száradt a muharom, összeraktam, persze magam, egyedül. Mikor összeraktam az utolsó bogját, egy erős forgószejl gyüt, s az én muharfödemen végigmént. Ez három napnak utána történt Illés után. Azt mondják az embérek, megkísétt az Illés három napot. Itthon, Temerinbe is vót nagy zivatar. Abba az esztendőbe csinátattam új kaput az Újsoron. A vihar körösztütemelte a nagykaput a botlón, még léverte a házrul a cserepet. A muharomat meg úgy szorvitte a kukorica közt, hogy nem lehetett összeszedni.”¹⁰

T. Dordević idézi Sveti Ilija kapcsán Lileket is, aki szerint e napon „nem dolgoznak sem a keleti pravoszlávok, sem a mohamedánok, mert félnek a mennydörgéstől”.¹¹ Más adatok szerint Szerbiában e napon nem végeznek semmilyen nehéz munkát, mert az szárazságot

⁴ Adatközlő: Kohanecz György földműves, sz. 1909., felv. 1989.

⁵ Adatközlő: Horváth Lajos földműves, sz. 1915., felv. 1989.

⁶ *Bálint Sándor*: i. m., valamint a Srpski mitološki rečnik megfelelő szócikke. A görögkeleti felekezetű délszlávok *Ognjena Marija*jának római katolikus naptári megfelelője *Kármelhegyi Boldogasszony* napja (július 16-án). Bizonyára nem véletlen, s mélyebb összefüggésekre utal, hogy a kármeliták Illés prófétában rendjük (mely a XIII. században tűnt fel Európában), alapítóját tisztelik.

⁷ *Djordević Tib. P.*: Priroda u verovanju i predanju našega naroda, Beograd, 1958. 104–114. old. – *Szendrey Zsigmond* A magyarság néprajza IV. kötetében Illés napja kapcsán többek között megjegyzi: „Az ősi kigyó- és medveünnep, pásztorok dologtöltő napja, de dologtöltő napja a gazdáknak is, mert mennykő csapja a földön dolgozót.” (209. old.) A szokás elterjedéséről azonban közelebbi lokációt nem nyújt.

⁸ *Csorba Béla*: Temerini néphagyományok, Újvidék 1988. 142. old.

⁹ Adatközlő: Giric Franciska parasztasszony, sz. 1930., felv. 1989.

¹⁰ Lásd a 4. sz. jegyzetet.

¹¹ *Djordević*: i. m.; i. h.

vagy jegesőt okozna.¹² A szegedi szótár az Illés-napi sütés és mosás tilalmát említi. Ez utóbbit ismerik Temerinben is. „Azon a napon mostak. Ez Zablyán vót. Mikor a Német Ilka néni mosott. Oszt estefelé gyütt egy nagy borulás, oszt a villám épp az ő házukba csapott bele. Pedig mondták neki, hogy Illés van, né dógózz. Ez gyerekkoromban vót.”¹³

Illést, mint láttuk, összefüggésbe hozták a dögvésszel is. Ilyen vonatkozású példát megőrzött a szájhagyomány is. „Anyuka, a feleségem meséte mindig, hogy az ő édesanyjának a testvérei majd mennek dolgozni. A goszpodincái határba. Goszpodincán nincs Illés, mondták. De a tanyán a libák, az övéké, pirossal mind megvót jegyezve. Hát amikor hazagyűttek, vót mit látni. A libák mind megvótak dögölve. Azok, akik dolgoztak Illés napján, azoknak mind megdöglöttek a baromfi(j)a(j).”¹⁴

A munkatiltalom szervesen kapcsolódott a népi hiedelemvilág egész rendszeréhez, azonban az idők során elnyerte egyházi és községi hivatalos szentesítést is. A helyi napilap 1935-ben arról értesíti a község lakóit, hogy „a községi előjáróság a régi szokásokhoz híven Illés napján úgy a községben, mint a határban teljes napi munkaszünetet rendelt el, amit dobszóval hirdetett ki”.¹⁵ Természetesen a munkatiltalom mint tabu ekkorra már munkaszünetté szelidült, egyre inkább ünnepi funkciójúvá vált, nem feledtetve el azonban a tabu hagyományosabb értelmét, a *bajelhárítást*. A bajelhárításnak más módozatával is éltek. „Nyöcszáz-égybe, kettőbe, háromba úgy elvágta Temerint a jég, hogy Illésko maj nem maratt búza, már lé vót (aratva), kukorica, sémmi. Sémmi. Akkó tették, mert érü jött a jég Szőreg felü, akkó tették Szőregné azt a kérésztöd oda (j)a és etzet az ódalt verte. Hogy babona-(j)é a kérészt vagy nem babona, de attü érü a részrü még nem vót jég. Kérdézzék még idősebb émbéréktü, én nem vagyok szentes, de nem vót még jég érü”.¹⁶ Az úgynevezett Kéri kérésztét (nevét onnan kapta, hogy az ókéri út mellett áll), mái napig nagy tisztelt övezi. Az idők során háromszor ledöntötték (világháború, szövetkezetesítés, tagosítás) vagy megrongálták, azonban buzgó hívek mindig újraállították. Az egykori fakereszt korhadt részeit többen maguknál tartják, egy idősebb parasztember a fa-Krisztus egyik karját őrzi az eresz alatt, mint mondja, „hogy megsegítse az Ūristen”.¹⁷

Az Illés-naphoz kapcsolódó helyi hiedelmek között meg kell említeni azt a teremtéjsíjást, miszerint „Ha Szent Illésko zörög az ég, lukas lesz a mogyorú”.¹⁸ Párhuzamait Čajkanović alapján pešteri és bihori hiedelemközlésekben is felismerhetni,¹⁹ nyilván összefüggésben azzal a délszláv tradícióval, hogy a mogyoró véd a villámoktól.

Az Illés-nap megünneplésére vonatkozó első, részletesebb adatokkal csupán az 1930-as évektől kezdődően rendelkezünk. Egy korábbi, 1910-ből származó feljegyzés alapján arra következtethetünk, hogy a községi ünnepen tartott misére nem a katolikus templomban, hanem szabad ég alatt került sor.²⁰ Illés-napi szabadtéri misézésre Bálint Sándor is említi példát. Az ünnepi misét követő népünnepegy első említésére 1934-ben kerül sor. Korábbi meglétét sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk. Azonban – bármikortól is datálódjon az Illés-napi népünnepegy – szó sincs holmi elszigetelt jelenségről. Párhuzamai mind a magyar, mind a délszláv néphagyományokban föllelhetők. A Srpski narodni kalendar rövid összefoglalója szerint például Crna Gora déli törzsei körében, de Takovón is él az Illés-napnak népünnepegyszerű megülése. „A kucs törzsbéliek, a vasojevičok és a többi Crna Gora-i hegylakók Szent Illéskor tíz óra után népgyűlésre mennek. A nép rendszerint valamely víz melletti tisztáson gyülekezik, a fiatalság táncol és vígadozik, az öregebbek csoportokba verődve beszélgetnek a termésről és általános dolgokról.”²¹ S, teszük hozzá a szerzők, Illés-napján puskáikból a takovóiak a felhőkbe eresztenek néhány golyót. Temerinben a felhőlövöldözés ugyan nem divott, viszont adataink vannak arról, hogy Illés-nap reggelén –

¹² Srpski mitološki rečnik, i. h.

¹³ Lásd a 9. sz. jegyzetet.

¹⁴ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

¹⁵ Temerini Újság, 1935. VII. 21.

¹⁶ Adatközlő: Tóth Mihály földműves, sz. 1909., felv. 1979., gy: Varga Magdolna.

¹⁷ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

¹⁸ Csorba: i. m. 143. old.

¹⁹ Čajkanović Vselin: Rečnik srpskih srpskih narodnik verovanja o biljkama, Beograd, 1985. 159–163. old.

²⁰ A temerini Miasszonyunk Iskolanővérek kéziratosa krónikája (1881–1923).

²¹ Antonić, Dragomir–Županc, Miodrag: Srpski narodni kalendar, Beograd, 1988. 129–130. old.

1934–1936-ban – azért elsütöttek egy mozsárágyút. Hogy ennek volt-e hagyománya az első világháborút megelőző időkből, nem tudjuk. Tény az, hogy különösen a királyi diktatúra első éveinek idején népnünpélyről még a mozsárágyú mellőzésével sem lehetett szó. Az Illés-napi ünnepség lényegében a templom falai közé szorult, s nagyjából a misére korlátozódott. Fordulatot az 1934-es ünnepség hozott, nyilván nem függetlenül bizonyos diplomáciai, bel- és külpolitikai konstellációktól sem, amelyekre ezúttal sem okunk, sem alkalmunk kitérni.

Bizonyos, hogy az 1930-as évek derekán Vajdaság-szerte intenzív, lelkes, de a dilettantizmus bizonyos jegyeit is magán viselő mozgalom indult meg a magyarság körében a még élő, de visszaszorulóban lévő néphagyományok felújítására. A folklorizmus sajátos jelenségéről van szó, amely elsősorban bizonyos népszokások megünneplésének területén érezte a hatását, noha kiterjedt a folklórművészetekre is. Gomboson gyöngyösbokrétát, Csantavéren nagyboldogasszonyi népviseleti ünnepségeket, Bezdánban gyöngykalárist és aratási ünnepséget, Muzslán gyöngyösbokrétát, lovas bandériumos felvonulással, Doroszlón szüreti mulatságot, Székelykevévén fél évszázados letelepedési jubileumot ünnepeltek. Mindez, függetlenül a minőségtől, kétségkívül a nemzetiségi identitástudat erősítését is szolgálta. Ilyen regionális kontextusban elevenítették fel a temerini Illés-napi szokásokat is. De nem csupán felevenítették, hanem új elemekkel bővítették is a már elhalványulóban lévő hagyományt. A néphit, a hivatalos egyházi felfogás, a vásári kultúra és a kispolgári operettvilágkép hatása és megnyilvánulási formái bizonyára mind-mind kimutathatók lennének egy alaposabb elemzés során. Az Illés-nap megváltozott/megváltoztatott funkcióját pontosan érzékelt a Reggeli Újság cikkírója, amikor – persze, a magát fölvilágosultnak hívó középosztálybeli értelmiségi dőllyével – megállapította: „Ma már az Illés-nap nem a rettegő ember babonás rémképeket festő tértelenségének napja...”²² Valóban, a szakrális népi tradíciók ebben a kavalkádban egyre inkább elvesztették korábbi fontosságukat. De természetesen nem szűntek meg teljesen. Vizsgáljuk meg az 1934-es ünnepség sorrendjét!

1. Reggel ötkor mozsárlövés;
2. A tűzoltózenekar zenés ébresztőt szolgált (hatkor); (A későbbi években lovas bandérium is bejárta a falu nagyobb utcáit);
3. Fél nyolckor a községi egyesületek tagsága gyülekezett, majd egyesületi zászlaikkal a községháza elé vonultak;
4. Az egybegyűlt tömeg 9 órakor elindult az ún. tábori misét meghallgatni.

Érdeemes egy pillantást vetni a felvonulók beosztására:

iskolás lányok nagylányok	a gazdakör lovas bandériuma az egyesületek tagsága zászlaikkal férfiak (főleg parasztok, földmunkások) templomi énekar zenekar papság előljáróság községi és hitközségi képviselők asszonyok	iskolás fiúk legények
------------------------------	--	--------------------------

5. Tábori mise (tíz órakor);
6. Visszatérés a templomba az áldásra.
Ebédszünet
7. Aratófelvonulás 30 fogattal, lovas bandériummal, tűzoltózenekarral (két órakor);
8. Az aratónép kőrtánca;
9. Játékok, erőpróbák, versenyek;
10. Tánc (reggelig).

Az ünnepi sorrend a későbbiekben sem módosult lényegesen, legfeljebb a kísérorendezvények változtak. Pl. 1934-ben bemutatták Kacsóh Pongrác János vitézét, 1935-ben irodalmi estet szerveztek, 1936-ban egy „régii” temerini lakodalmat rekonstruáltak stb.

²²Kovács Ágoston: Eddig nem tapasztalt igyekezettel és lelkesedéssel folynak Temerinben az Illés-napi ünnepségek előkészületei. Reggeli Újság, 1936. VII. 16.

Szempontunkból különösen az 1936-os rekonstruált „régí temerini lakodalom” érdemel figyelmet. Főként azért, mert az eredeti tervek szerint nem amatőr táncosok lakodalmát tervezték erre – és a későbbi Illés-napokra –, hanem tényleges házasságkötést. A Temerini Újság ezt alkalmi „vőfélyversben” harangozta be:²³

*Nyolcvan néhány évvel ezelőtt – így nyáron
Az Isten haragja kaszált a batáron
Egymás után kettő három esztendőben
Szent Illés szekere dübörgött az égen.*

*Őseink Illésnek ünnepet fogadtak
Mi meg azon eztán tartunk lakodalmat
Egy-egy pár közülünk minden esztendőbe
Ezen a napon lép az oltár elébe*

*Becsületes nevét a legelső párnak
Kik a jó példával im majd elől járnak
El nem áruljuk – erre köt az eskünk
Különben a névre több szót nem is veszünk.*

A napilap hamarosan kénytelen elismerni a kudarcot. „Az idei népünnepély, amelynek keretében egy régi temerini lakodalom kerül bemutatásra, különösen magasztos célt szolgál, amennyiben az ünnepség rendezősege tervebe vette, hogy az ünnepély jövedelméből az esküvő, szegénysorú ifjú párt egy 200 szögöles házhellyel megajándékozza, s ezen szociális cselekedettel lehetőséget nyújt annak egy saját otthon felépítésére. Ezen magasztos, szép terv az idén sajnos nem sikerült, épp a megértés hiánya miatt. Nem jelentkezett oly szegénysorú ifjú pár, aki lakodalmát az egész község jelenlétében akarta volna megülni. Így az idei lakodalmas párt műkedvelők fogják megjatszani.”²⁴

Az 1936-os Illés-nap „restaurált” lakodalmára vonatkozóan két sajtóközleménnyel is rendelkezünk. Az Újvidéken megjelenő Reggeli Újság írása alapján a lakodalom tervezett sorrendje ez volt:

1. Jegyajándékváltás.
2. Menyasszonykikérés, akit kiadnak ugyan, de csak úgy, ha a menyasszony násznagyának kérésére a vőlegény vőfélyei meg tudnak felelni.
3. Az örömanya fogadja a menyasszonyt és a násznépet. A menyasszony vőfélyei a következő kezdetű verset mondják:
„Örömanya gyútsál világot,
Itt hozzák a gyöngyvirágot.”
4. Jelképes esketés után visszatérnek.
5. Lakoma, amelyen a vőfélyek verseiket szavalják el, elbúcsúztatják a szülőket stb., stb.
6. Menyasszonytánc és kontyolás. Közben a közönséget finom sütésű fonatos lakodalmi kaláccsal kínálják meg.
7. Temerini gyerekekből alakult zenekar hangversenye.
8. Negyven pár kisgyerek népviseletben táncol.
9. Felnőttek tánca temerini népviseletben.
10. Óregek tánca.”

(1936. július 17.)

A Temerini Újság tudósítóját leginkább a násznagy és a vőfélyek tréfás vetélkedője fogta meg:

„Lőrinc János, a menyasszony vőfélye ékes rigmusokban bejelenti, hogy fázik a menyasszony lába, mert a vőlegény nem hozta meg a jegycipőt. De már itt is a vőlegény vőfélye, Pethő Lajos, aki vig kurjongató kísérettel hozza a jegycipőt s viszi a virágot, rozmarint, amit a násznép között el fognak árvezetni. Majd újból megjelennek a vőlegény kiküldöttjei Dujmovic József násznagy vezetésével, hogy elvigyék a menyasszonyt. De ez

²³Temerini Újság, 1936. VII. 18.

²⁴Temerini Újság, 1936. VII. 19. Valamint fontos adatokkal szolgált Varga Imre nyugalmazott kántor, sz. 1915. (1989).

